

Amerikan Ticaret Raporlarında Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Vilayetteki Ticari Faaliyetleri (1900-1909)

İlksen Dilmaç

Araştırma Makalesi

^a Doktora Öğrencisi, Akdeniz
Üniversitesi, Akdeniz
Uygurlukları Araştırma Enstitüsü,
Antalya/TÜRKİYE
ilksenkati@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0603-6250

Geliş: 12 Ağustos 2024
Kabul: 30 Ocak 2025
Yayın: 10 Şubat 2025

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Amerika Birleşik Devletleri 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile ticaret yapmak için temaslarda bulunmuştur. 1830 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler resmiyet kazanmıştır. Bu Antlaşma sonrası Amerika Birleşik Devletleri Osmanlı Devleti'nin bazı liman kentlerinde konsolosluklar açarak Osmanlı Devleti'nde yaşayan Amerikalıların ve burada ticaret yapan Amerikalı tüccarların haklarını korumayı amaçlamışlardır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Amerikan misyonerler Anadolu'nun iç kesimlerinde Amerikan konsolosluklarının kurulması talebinde bulunmuşlardır. Bu talep doğrultusunda 1901 yılında Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nde Harput Amerikan Konsolosluğu açılmıştır. Buraya atanan konsoloslar Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin ticaret potansiyeli ve Vilayetteki ticari faaliyetlere yönelik ayrıntılı raporlar hazırlamışlardır. Amerikan Ulusal Arşivleri'nde (NARA) ve Amerika Birleşik Devletleri Ticaret ve Çalışma Bakanlığı'nda (The United States Department of Commerce and Labor) muhafaza edilen Harput Amerikan Konsolosluğu raporları ekseninde oluşturulan bu çalışmada, Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin ekonomik durumu ve vilayetteki Amerikan ticari faaliyetleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti, Harput Amerikan Konsolosluğu, Elâzığ, Anadolu'daki Amerikan Ticareti, Anadolu'daki Amerikan Misyonerleri

Ma'mûretü'l-Azîz Province in American Trade Reports and the Commercial Activities of the United States of America in the Province (1900-1909)

Research Article

* PhD Student, Akdeniz
University, Mediterranean
Civilisations Research Institute,
Antalya/TÜRKİYE
ilksenkati@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0603-6250

Received: 12 August 2024
Accepted: 30 January 2025
Published: 10 February 2025

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The United States of America has engaged in commercial relations with the Ottoman Empire since the nineteenth century. With the 1830 Treaty of Commerce and Navigation, diplomatic relations were formalized between the two countries. Subsequently, the United States of America established diplomatic missions in select Ottoman port cities, with the objective of safeguarding the rights of American citizens residing in the Ottoman Empire and protecting the interests of American merchants engaged in commercial activities within the Empire. Towards the end of the nineteenth century, American missionaries petitioned for the establishment of consulates in the interior of Anatolia. In accordance with this petition, the American Consulate of Harput was inaugurated in 1901 within the province of Ma'mûretü'l-Azîz. The consuls appointed in this region prepared comprehensive reports on the potential for trade and commercial activities within the Ma'mûretü'l-Azîz Province. This study, based on the reports of the American Consulate in Harput, which are preserved in the National Archives of the United States (NARA) and the United States Department of Commerce and Labor (US Department of Commerce and Labor), examines the economic situation of Ma'mûretü'l-Azîz Province and American commercial activities in the province.

Keywords: Ma'mûretü'l-Azîz Province, American Consulate in Harput, Elâzığ, American Trade in Asia Minor, American Missionaries in Asia Minor

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Dilmaç, İlksen. Amerikan Ticaret Raporlarında Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Vilayetteki Ticari Faaliyetleri (1900-1909). *History Studies* 17, no. 1 (2025): 215-234.

Giriş

1783 yılında Amerika kıtasında bulunan 13 İngiliz kolonisi, kısa süre içerisinde kendine özgü bir yapı oluşturarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) adı altında bağımsızlığını ilan etmiştir. ABD'nin kurulmasından sonra diğer devletlerin desteği olmadan bağımsız bir devlet olarak ayakta kalamayacağını anlayan Amerikalı devlet adamları, kaybedilen İngiliz imparatorluk ticaretini telafi etmek için hem yeni iş ve ticaret kolları kurma konusunda girişimde bulunmuş hem de ticaret yapabileceği yeni bölgeler aramıştır.¹ Bu bağlamda Akdeniz coğrafyasını kendine hedef olarak belirleyen Amerikalılar Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarında yer alan ve "Garp Ocakları" olarak bilinen Tunus, Cezayir ve Trablusgarb ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır.² Yapılan diplomatik görüşmeler sonrası Garp Ocakları Dayıları ile anlaşılan Amerikalılar, vergi ödemek koşuluyla burada ticaret yapma imkânı elde etmişlerdir.³ Ancak yeni kurduğu donanmasını Akdeniz'e göndererek burada deniz ticareti yapmaya başlayan Amerikalı tüccarlar özellikle korsanlara karşı güvenliklerini silah zoruyla sağlamıştır. Amerikan tarihinde "Berberi Savaşları (*Barbary Wars*)" olarak bilinen bu mücadele sonrası Akdeniz'de daha rahat bir şekilde ticaret yapmaya başlayan Amerikalılar, yavaş yavaş büyük hammadde ve pazar potansiyeline sahip olan Anadolu topraklarına doğru yönelmeye başlamışlardır.⁴

Amerikalılar aslında koloni döneminden itibaren İngiliz bandırası altında İzmir Limanı'ndan az da olsa ürün alımı yapmaktaydılar. Bağımsızlık sonrası ticaretin hacmi ve önemi arttıkça, Amerikalı yetkililer bir ticari anlaşmaya ve Osmanlı'da konsolosluk temsilciliğine duyulan ihtiyacı fark etmiştir. Bunun üzerine ilişkilerin kurulması için 1799, 1820, 1823 ve 1828'te adımlar atılmış ve en nihayetinde ilişkiler 1830'da resmiyete kavuşmuştur.⁵ Yapılan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması ile ABD "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" statüsü elde ederek, ticari faaliyetler başta olmak üzere diğer ülkelerin sahip olduğu her türlü ayrıcalıktan faydalanabilme hakkına sahip olmuştur. Ayrıca Antlaşma'nın ikinci maddesi gereğince her iki taraf birbirlerinin ülkelerinde ihtiyaç halindeki yerlere konsolos ve konsolos vekilleri atayabileceklerdir.⁶ Bu Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden sonra İstanbul Amerikan maslahatgüzarı David Porter, Osmanlı sınırları içerisinde geniş bir konsolosluk ağı kurmak için çalışmalarını sürdürmüştür. 1832 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin muhtelif liman kentlerinde Amerikan konsoloslukları açılmıştır.⁷ Amerikalılar zaman içerisinde ticaretten ziyade kültür ve misyonerlik sahasında çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Nitekim, 20. yüzyıla gelindiğinde ABD, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde din, eğitim, sağlık, yardım gibi alanlarda çalışmalar yapan en fazla yabancı kuruma sahip olan ülkeler sıralamasında Fransa ile birinciliği paylaşmaktadır.⁸ Misyonerlerin

¹ Samuel Eliot Morison, *The Oxford History of the American People*. (New York: Oxford University Press, 1965). 282-283; Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. (Ankara: İmge Kitabevi, 2015). 42.

² Akdes Nimet Kurat, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 8 (1967): 282, https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000306.

³ Şenol Kantarcı, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İktisadi-Siyasi ve Kültürel İlişkileri", *Türkiye'de Devlet Politikaları* içinde., Editör Işıl Arpacı ve Osman Ağır (Ankara: Nobel Yayınları, 2018), 460.

⁴ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları," *Bellekten*, no. 62 (1998): 457, doi:10.37879/bellekten.1998.457.

⁵ Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*. (Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1971) 4-5.

⁶ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991). 5.

⁷ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin*, 150.

⁸ Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri," *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20, no. 4 (2007): 464.

böylesine gelişmiş bir ağ kurması neticesinde kendi haklarının korunması açısından ikamet ettikleri yerlerde konsolosluk açılma talebi hasıl olmuş ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun iç kesimlerinde de konsolosluklar açılmaya başlanmıştır.⁹

Ermeni nüfusun fazla olması hasebiyle 1855'te Harput'a gelen Amerikan Board Misyonerleri, burada Harput Amerikan Misyonunu kurarak faaliyetlerini eğitim ve sağlık alanlarında gerçekleştirmişlerdir.¹⁰ Yaptıkları bu faaliyetlerle birlikte pek çok Amerikan vatandaşı bölgeye yerleşmiş ve bölgede karşılaştıkları sorunların çözülmesi noktasında sıkıntılar yaşamaya başlamışlardır. Bu durumun çözülmesi adına 1886 yılında Sivas'ta Amerikan Konsolosluğu kurulmuş ve Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti de bu konsolosluğun yetki alanı içerisine dahil edilmiştir.¹¹ Ek olarak Harput'ta yaşayan misyonerler burada konsolosluk açılması konusunda ısrarcı olmuşlar ve bunun sonucunda 1 Ocak 1901'de Harput'ta Amerikan Konsolosluğu açılmıştır.¹²

Bu Konsolosluğa atanan konsoloslar gerek bölgede ikamet eden Amerikalıların sorunlarının çözümünde gerekse bölgeyle alakalı bilgileri ABD'ye iletmede aktif rol oynamışlardır. Özellikle bölgede meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetler konsolosların hazırlamış olduğu raporlar aracılığıyla Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir. Günümüzde bu raporlar Amerikan Ulusal Arşivleri (NARA) ile Amerika Birleşik Devletleri Ticaret ve Çalışma Bakanlığı'nda (*The United States Department of Commerce and Labor*) muhafaza edilmektedir. Harput Amerikan Konsolosluğu'na atanan ilk kişi olan Konsolos Thomas Herbert Norton'un dönemine ilişkin kapsamlı bir çalışma mevcuttur. Yapılan bu çalışma Norton'un raporlarının daha önceki çalışmalarda kullanılmayan raporlarla birlikte 1901-1909 yılları arasında bölgede konsolos olarak görev yapmış olan Evan Erastus Young, William Wesley Masterson ile konsolos yardımcısı Ernest Wilson Riggs'in hazırladıkları ticaret raporlarını temel almaktadır. Bu şekilde ABD'nin Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti özelinde yaptığı ticari faaliyetler ve bu faaliyetleri olumlu veya olumsuz şekilde etkileyen koşulların daha geniş perspektifte ele alınması hedeflenmiştir. Ana kaynak olarak kullanılan Harput Amerikan Konsolosluk raporlarının yanı sıra bölge ticaretine yönelik araştırma eserlere ve tezlere de çalışmada yer verilmiştir.

1. 20. Yüzyılın Başlarında Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin İktisadi Yapısı

Kuzeyinde Erzurum, kuzeybatısında Sivas, doğusunda Diyarbakir, güney ve güneybatısında Halep vilayetlerinin bulunduğu, 14.614 mil karelik bir alana sahip olan Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin genel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık üzerineydi. Sınırlı miktarda üretilen çavdar ve darı dışında arpa ve buğday vilayetin önemli tahıl ürünleriydi. Buradan elde edilen tahıl ürünleri o seneki mevsim durumuna göre kalite ve miktar bakımından değişiklik arz etmekte; vilayetin ihtiyaçları için nadiren yeterli olmakta ve açığı kapatmak içinse komşu vilayetlerden az miktarda un veya tahıl ithal edilmekteydi.¹³ Arpa ve

⁹ Sevda Özkaya Sofu, "Harput'ta Amerikan Konsolosluğunun Açılışı, Konsolos Thomas Herbert Norton'un Faaliyetleri," *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 29 (2023): 86.

¹⁰ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003). 61.

¹¹ Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki*, 181; Osman Kubilay Gül, "Sivas Amerika Birleşik Devletleri Konsolosluğu Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Asos Congress Bildiri Kitabı* içinde., Düzenleyen Asos Congress Fırat Üniversitesi (Elâzığ: Asos Yayıncılık, 2016), 1366.

¹² Sevda Özkaya, "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre Doğu Anadolu Bölgesinin Siyasi-Sosyal ve Ekonomik Tarihi" (yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2001) 1-8.

¹³ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1904*. (Washington: U.S. Government Printing Office, 1905). 767.

buğdayın haricinde vilayette afyon; elma, üzüm gibi meyveler, haşhaş, badem, mahlep gibi ürünler de yetiştirilmekteydi. Bölgede su gücünün bol olmasından dolayı, ovalarda oldukça iyi kalitede pamuk üretimi de yapılmaktaydı.¹⁴ Tarım faaliyetlerinin yanında ipek, yün, deri, hayvan bağırsağından elde edilen sosis kılıfları, bal, balmumu gibi hayvansal ürünler de vilayette üretilmekteydi.¹⁵

Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yanında vilayet kendini imalat sanayinde de geliştirmişti. Özellikle 16. yüzyıl ve sonrasında bölgede el sanatlarına dayalı ve küçük atölye tipi sanayi tesisleri faal bir biçimde üretim yapmaktaydı. Bu bağlamda kuyumculuk, boyacılık, çitcilik, bezircilik, oymacılık, kumaş basmacılığı, semercilik ve marangozluk gibi imalat kolları bulunmaktaydı.¹⁶ Tüm bu imalat kolları içerisindeki en yaygın ve önemli kol ise dokumacılıktı. Bölgede hem ipekböcekçiliğinin hem de pamuk üretiminin gelişmiş olması dokuma sanayinin ilerlemesindeki en önemli faktördü.¹⁷ Buradaki dokuma sanayi, kumaş dokumacılığında ve halı/kilim dokumacılığında namını duyurmuştu. Eğin ve Arapkir’de manusa kumaşı, Harput ve Mezre tarafında çiçekli, çeharkezi, çetari cinsi kumaşlar ve vilayetin muhtelif yerlerinde kadın elbiseleri, erkek kıyafetlerine uygun kumaşlar, havlular, mendiller, kaba yünler üretilmekteydi.¹⁸ Halı/kilim üretimi ise vilayetin batı ve güney kesimlerinde yaşayan Kürtler ile vilayet merkezindeki Çerkesler tarafından yapılmaktaydı. Çerkesler İran desenli halı/kilim dokuyorlardı. Kürtler ise hem yerel halkın ihtiyacını karşılayacak hem de az da olsa ihracat yapılacak kadar üretim yapıyorlardı. Bu iki grubun yanında bölgedeki Amerikan misyonerler de kurmuş olduğu Amerikan yetimhanesi bünyesinde ABD’ye gönderilmek üzere sınırlı sayıda kilim üretimi yapmaktaydı.¹⁹ 19. yüzyılın sonlarına doğru bu sanayi kolunda makineleşmeye gidilmiş, bir ipek fabrikası ve bir dokuma fabrikası faaliyet göstermeye başlamıştı. 20. yüzyıla gelindiğinde ise ipek fabrikası sayısı üçe, dokuma fabrikası sayısı ise ikiye çıkmıştı.²⁰ Ayrıca bu dönemde Çerkeslerin yaptığı İran desenli halılara yönelik talebin artış göstermesi Ma’mûretü’l-Azîz’de bir halı fabrikasının kurulmasını gündeme getirdi.²¹ Bu şekilde hem dokumacılık sektörü ivme kazandı hem de vilayet, sanayi tipi üretim biçimine geçiş yapmaya başladı. Tüm bu üretim dallarının yanında, Ma’mûretü’l-Azîz Vilayeti ve çevresinde önemli maden yatakları mevcuttu. Özellikle Keban

¹⁴ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1902, Vol I.* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1903). 1122.

¹⁵ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States.... Year 1902*, 1114.

¹⁶ Selçuk Hayli, “Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Etki Sahası”, *Dünü ve Bugünü ile Harput: Sempozyum*, C.2 içinde., Editör Fikret Karaman (Elâziğ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâziğ Şubesi, 1998), 298.

¹⁷ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1903, Vol II.* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1904). 513-514.

¹⁸ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1901, Vol I.* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1902). 1052; Canan Kuş Büyüktaş, “Osmanlı Döneminde Anadolu Ticaret Yolu Açında Harput un Yeri ve Önemi”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu* içinde., Editör Enver Çakar (Elâziğ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2013), 631; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries Calender Year 1909.* (Washington: U.S. Government Printing Office). 888.

¹⁹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1903*, 514.

²⁰ Elif Aksoy ve Eşref Bülent, “19. ve 20. Yüzyıllarda Harput Bölgesinin Tekstil Sektöründeki Ticari Gelişmeleri,” *Sanat ve Tasarım Dergisi* 9, no. 1 (2019): 60, <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.600029>; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 887; Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, 5. Baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020). 162.

²¹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1903*, 514.

Madeni Sancağı altın, gümüş, kurşun, kömür, mürdeseng (doğal kurşun oksit) gibi madenler açısından oldukça zengindi.²² Bu madenler Osmanlı devlet hazinesinin başlıca gelir kaynakları arasında sayılmış ve bu yüzden bölgedeki madencilik faaliyetleri tahminen 17. yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştı.²³ Bu faaliyetler 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etse de bu yüzyılın sonlarında bölgedeki madencilik faaliyetleri Osmanlı hükümetinin gerekli izinleri vermemesi, nakliye masraflarının fazla olması, civardaki odun kaynaklarının tükenmesi gibi sebeplerden ötürü askıya alınmıştı.²⁴

2. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ndeki Ticari Faaliyetler

Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olsa da bulunduğu konumu itibariyle ipek ve baharat yolları buradan geçmekteydi. Bundan dolayı Ma'mûretü'l-Azîz Osmanlı'nın önemli ticaret noktalarından birisi olmuştu.²⁵ Burada ticaret üç güzergâh üzerinden yapıyordu. İlki Samsun'dan Amasya, Tokat ve Sivas üzerinden Harput ve Mezre'ye giden 495 kilometre uzunluğundaki demiryolu güzergâhı; ikincisi Harput'tan Halep ve İskenderun'a giden güzergâh ve üçüncüsü ise Harput'tan Giresun Limanı'na giden güzergâhtı. Bu üç güzergâhın yanında Arapkir ve Eğin üzerinden geçen yeni bir demiryolu hattı ile Ma'mûretü'l-Azîz'in Ordu Limanı'na bağlanması hedeflenmekteydi.²⁶ Ürünlerin fiyatları genellikle ilk maliyete eklenen deniz ve iç nakliye masraflarına göre belirlenmekteydi. Konsolos Norton, ticaret raporlarında 1900-1904 yılları arasında aşağıdaki liman ve vilayetlerden getirilen ürünler üzerinden her 100 pound başına alınan taşımacılık ve navlun ücretlerini not almıştır. Güzergâhlara göre değişiklik gösteren navlun ve taşımacılık ücretleri konsolosun notlarına göre şu şekildeydi:²⁷

Güzergâh	1900(\$)	1902(\$)	1904(\$)
Samsun Limanından Harput ve Mezre'ye	1,48	1,80	1,80
İskenderun Limanından Harput ve Mezre'ye	1,48	1,80	1,80
Giresun Limanından Harput ve Mezre'ye	1,10	1,50	1,50
Diyarbakir Vilayeti'nden Harput ve Mezre'ye	0,37	0,40	0,40
Halep Vilayeti'nden Harput ve Mezre'ye	1,10	1,50	1,50
Sivas Vilayeti'nden Harput ve Mezre'ye	0,70	0,75	0,75
Erzurum Vilayeti'nden Harput ve Mezre'ye	1,48	1,20	1,20

Tablo 1. Ortalama navlun ve taşımacılık ücretleri (1900-1904)

Norton'un raporlarındaki navlun ve taşımacılık ücretlerine ilişkin rakamların değişiklik gösterebildiğine ilişkin bilgileri Konsolos Masterson'un raporlarından da öğrenebilmek mümkündür. Yolların açık ve hayvan yeminin bol olduğu yaz aylarında nakliye ücretleri Masterson raporlarında 100 pound başına 1,5 dolar olarak gösterilmiştir. Yolların karla kaplı

²² Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları," *Belleten* 60, no. 229 (1996): 707-711.

²³ Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997). 29.

²⁴ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 768.

²⁵ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Salnamelerinde Harput (1869-1908)*. (Elâzığ: Örnek Matbaası, 2009). 93.

²⁶ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1053-1054.

²⁷ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1054; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1129; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... the Year 1904*, 769.

olduğu veya seyahat için günlerin kısa ve havyan yeminin az olduğu kış mevsiminde ise neredeyse iki katına yani 100 pound başına yaklaşık 3 dolara yükseliyordu. Masterson ulaşımın mevsim şartlarına bu kadar bağlı olmasının vilayet ticaretini olumsuz olarak etkilediğinin altını çizmiştir. Özellikle kış mevsimindeki kötü hava şartlarının ulaşımı etkilemesi en basit ihtiyaçların lüks haline gelmesiyle sonuçlanıyordu. Örneğin; halk 5 galonluk (ortalama 22,5 litre) iki teneke içeren bir kasa petrolü yazın 2,40 dolara satın alırken, kışın 4,40 dolara satın almaktaydı.²⁸

Vilayete getirilen yabancı ürünlerin üçte ikisi İstanbul ve Samsun'dan, geriye kalan üçte birlik kısmının büyük bir kısmı Beyrut'tan ve az bir kısmı ise Halep'ten gelmekteydi. Buradaki ticaret genellikle toptancılar üzerinden yapılmaktaydı. Özellikle yabancı üreticilerle doğrudan ticaret yok denecek kadar azdı.²⁹ 20. yüzyılın başlarında şu devletlerle dış ticaret yapılmaktaydı:³⁰

ÜLKELER	İthalat (Yüzde)	İhracat (Yüzde)
İngiltere	26	34
Avusturya-Macaristan	14	19
Fransa	29	5
Rusya	2	6
Almanya	4	9
Mısır	12	-
Hollanda	1	-
İtalya	3	18
ABD	2	1
Diğer ülkeler	7	8

Tablo 2. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti ile dış ticaret yapan devletlerin yüzdesel oranları

Tablo 2'ye göre, dış ticarete İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Hollanda, Mısır ve İsviçre, İsveç, Belçika, ABD, Tunus, Yunanistan gibi devletlerle ticaret yapılmıştır. Bu devletler arasında en fazla ithalat Fransa ile en fazla ihracat İngiltere ile yapılmıştır. Hollanda ise hem ithalat hem de ihracatta en az pay alan ülke olarak sonuncu sırada yer almıştır.

2.1. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne Yönelik İhracat

Vilayette gerçekleşen ihracata yönelik istatistiksel veriler Amerikan konsolosları tarafından senelik olarak not edilmiş olup, ihracat dış ve iç ihracat olarak ele alınmıştır. Buna göre, 1900-1909 yılları arasındaki ihracat tutarları aşağıdaki gibidir:³¹

²⁸ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1908, Vol II.* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1909). 663.

²⁹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1054; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1129.

³⁰ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 763.

³¹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year*

YILLAR	DIŞ İHRACAT (\$)	İÇ İHRACAT (\$)	TOPLAM (\$)
1900	179,860	273,500	453,360
1902	153,864	166,516	320,380
1904	487,080	216,036	703,116
1906	427,820	239,820	667,640
1907	413,240	194,980	608,220
1908	410,460	272,030	682,490
1909	419,500	262,680	682,180

Tablo 3. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti ihracatı (1900-1909)

Tablo 3'e bakıldığında, 1902 yılında 1900'e kıyasla ihracat tutarları düşüş göstermektedir. Bunun temel sebebi ise Osmanlı Devleti'nin Ermeni tüccarlara, ikamet ettikleri vilayetin dışına çıkma yasağı koymasıydı.³² 1890'lı yılların başında Osmanlı'da yaşayan Ermeni küçük esnaf, zanaatkarlar ve köylüler insan gücüne ve zanaatkara ihtiyaç duyan ABD'ye göç etmeye başlamışlardı. Ardından 1895 yılından itibaren Ma'mûretü'l-Azîz başta olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki muhtelif vilayetlerde Ermeni Olaylarının cereyan etmesi bu göç hareketinin amacını da değiştirmiş oldu.³³ Bunun üzerine II. Abdülhamid daha fazla Ermeni'nin göç etmesini yasaklama kararı almıştır.³⁴ Ayrıca Ermeni tüccarların ikamet ettikleri vilayetin dışına çıkması kısıtlanmıştır. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ndeki tüccar sınıfının büyük bir kısmının Ermenilerden oluşması vilayet ticaretini olumsuz olarak etkilemiş ve ticaretin toparlanması uzun zaman almıştır.³⁵ 1904 yılından itibaren bu kısıtlamaların gevşetilmeye başlanması ihracat tutarlarının artmasına sebep olmuştur.³⁶

1900-1909 yılları arasında Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nden yurtdışına ihraç edilen emtia çeşitleri ve bunların dolar üzerinden değeri şu şekildedir:³⁷

1902, 1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 764; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1906*. (Washington: U.S. Government Printing Office, 1907). 360; United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1907, Vol I*. (Washington: U.S. Government Printing Office, 1908). 602; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1908*, 663; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 889.

³² United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1047.

³³ Nedim İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü," *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6, no. 6 (1995): 260-61, https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000246.

³⁴ David Marshall Lang, *The Armenians: A People in Exile*. (London: Cox & Wyman Ltd., 1988). 125.

³⁵ National Archives and Records Administration (NARA.) T579. Despatches from U.S. Consuls in Harput, Turkey, No.46, 14 Mart 1901; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1047; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1114.

³⁶ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1903*, 507.

³⁷United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 764; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1906*, 360; United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1907*, 602; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1908*, 663; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 889

Ürünler	1900(\$)	1902(\$)	1904(\$)	1906(\$)	1907(\$)	1908(\$)	1909(\$)
Yün	5,250	-	-	-	-	-	-
Halı	1,000	1,000	4,400	-	4,000	4,840	4,400
Keçi derisi	66,000	35,200	237,600	205,920	169,840	175,000	200,000
Koyun derisi	13,200	-	-	-	-	-	-
Kürk	44,000	17,600	17,600	17,000	17,000	16,000	12,000
Badem	6,600	6,336	4,400	75,000	56,000	43,000	32,250
Maroken	12,000	22,000	44,000	-	55,000	59,400	62,000
Sosis bağıracağı	10,560	14,000	39,600	-	22,880	26,400	32,000
Mahlep	660	88	880	-	880	720	-
İpekböceği kozası	8,800	15,840	19,140	-	38,000	31,000	28,000
İpekböceği yumurtası	-	-	18,040	-	40,480	44,000	40,000
Balmumu	1,760	880	-	-	-	-	-
Afyon	-	33,000	96,800	-	4,660	5,100	4,400
Kayısı ve kayısı çekirdeği	-	6,600	4,620	-	4,500	5,000	-
Reçine	-	1,320	-	-	-	-	-

Tablo 4. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nden yurtdışına ihraç edilen ürünler ve değerleri (1900-1909)

Yukarıdaki tabloya göre, Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nden yurtdışına en fazla *keçi derisi* ihraç edilmiştir. Bu ürün Fransa, Rusya, Mısır ve ABD'ye gönderilmiştir. Keçi derisinin yanında Tunus ve Mısır'a *maroken deri*; Fransa ve ABD'ye *koyun derisi*; Fransa, Rusya, Mısır ve ABD'ye *kürk*; ABD, Fransa ve Avusturya-Macaristan'a *sosis bağıracağı*; İngiltere ve Fransa'ya yün gibi *hayvansal ürünler* ihraç edilmiştir. Vilayetin önemli üretim sektörlerinden birisi olan ipek üretiminin hammaddesi olarak kabul edilen *ipekböceği kozası* ve *ipekböceği yumurtası* ihracı yapılmıştır. Bu bağlamda, *ipekböceği yumurtası* İran ve Rusya'ya; *ipekböceği kozası* Fransa'ya ihraç edilmiştir. Bu ürünlerin yanında, Fransa'ya *afyon*, *kayısı*, *reçine*; ABD'ye *halı*; Mısır, Fransa ve ABD'ye *badem*; Mısır ve Fransa'ya *mahlep*; Fransa ve Rusya'ya ise *balmumu* ihraç edilmiştir.

Konsolos Norton, hazırladığı raporlarda muhtelif emtianın Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki bazı bölgelere ihraç edildiği notunu da düşmüştür. Bu raporlara göre, iç ihracata konu olan emtia ve ihraç edilen yerler şu şekildedir:³⁸

İhraç Edilen Yerler	İhracata Konu Olan Emtia
Ayıntab	Koyun derisi, afyon tohumu ve yağı
Sivas	Koyun derisi, şarap ve alkollü içecekler, pamuk
Diyarbakir	İpek, kurutulmuş meyve, kuru üzüm, fasulye, patates, sabun, pamuklu iplik, ipekböceği yumurtası, afyon tohumu ve yağı
Halep	İpek, şarap ve alkollü içecekler, bal, kayısı çekirdeği, badem, afyon, afyon tohumu ve yağı
Erzurum	İpek, manusa kumaşı, şarap ve alkollü içecekler, pamuk

³⁸ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 764.

Bitlis	Manusa kumaşı
Ankara	Kuzu
İstanbul	Kurutulmuş meyve, kuru üzüm, bal, balmumu, halı
Musul	Kurutulmuş meyve, fasulye, patates
Bağdat	Kurutulmuş meyve
Erzincan	Dut, pirinç
Tokat	Pamuk
Trabzon	Balmumu

Tablo 5. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nden Osmanlı Devleti'nin Muhtelif Şehirlerine Gönderilen İhracat Ürünleri (1900-1909)

Yukarıdaki tabloya göre, en fazla emtia ihracı Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin komşusu olan Diyarbakir Vilayeti'ne yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret noktalarından birisi olan da Halep'e de gönderilen emtia sayısı oldukça fazladır. Vilayetin temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılığa bağlı üretimi yapılan ürünlerin ise diğer bölgelere gönderildiği de görülmektedir.

2.2. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne Yönelik İthalat

Yurtdışından ve diğer vilayetlerden Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne ithal edilen emtia, emtianın dolar üzerinden değerleri ve toplam tutarlar da tıpkı ihracat verileri gibi Amerikan konsoloslarının hazırladığı ticaret raporlarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Buna göre, 1900-1909 yılları arasındaki iç ve dış ithalat verileri şu şekilde belirtilmiştir:³⁹

YILLAR	DIŞ İTHALAT (\$)	İÇ İTHALAT (\$)	TOPLAM (\$)
1900	585,300	131,190	716,490
1902	560,607	128,220	688,827
1904	852,163	319,666	1,171,829
1905	874,320	456,680	1,331,000
1906	1,060,220	813,290	1,873,310
1907	1,063,140	530,270	1,593,410
1908	974,470	854,600	1,828,070
1909	951,160	895,350	1,846,510

Tablo 6. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti ithalatı (1900-1909)

Tablo 6'ya bakıldığında, 1900-1904 yılları arasındaki ithalat tutarının diğer yıllara kıyasla oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, 1895 Ermeni Olaylarından kaynaklanmaktadır. 1904 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin bölgede yaşayan Ermeni tacirler üzerindeki seyahat kısıtlamasını kaldırmasıyla toplam ithalat artış göstermeye başlamıştır. Buna göre, 1905 yılında toplam ithalat yüzde 13,58 oranında, 1906 yılında yüzde 40,74 oranında artış göstermiştir. 1907 yılında ise bir önceki seneye göre yüzde 14,94 azalmıştır. Bu yılda dışarıdan yapılan ithalat tutarı sabit kalmışken, diğer vilayetlerden yapılan ithalat tutarında azalma genel ithalat tutarını olumsuz olarak etkilemiştir. Bir sonraki

³⁹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1056-1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 764; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1905*. (Washington: U.S. Government Printing Office, 1906). 361; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce *Commercial Relations of the United States... Year 1906*, 359; United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1907*, 601; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1908*, 661; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 889.

sene genel ithalat tutarı yüzde 14,73 oranında artış göstermiş ve 1909 yılında da istikrarını muhafaza etmiştir.⁴⁰

1900-1909 yılları arasında vilayete ithal edilen emtia ve dolar üzerinden değerleri ise aşağıdaki gibidir:⁴¹

ÜRÜNLER	1900(\$)	1902(\$)	1904(\$)	1906(\$)	1907(\$)	1908(\$)	1909(\$)
Pamuklu bez	22,000	89,892	66,000	70,000	65,000	52,000	52,000
Pamuklu iplik	17,000	15,620	110,000	88,000	88,000	74,800	70,000
Pamuklu basma	35,200	48,400	110,000	125,000	137,500	110,000	120,000
Pamuklu mendil	2,400	2,420	22,000	-	30,000	21,120	15,000
Çuval (tane)	720	1,100	1,320	1,320	1,060	6,200	-
Çuval (kumaş)	1,050	770	4,400	-	4,000	-	-
Hırdavat	17,600	13,200	6,600	7,500	6,000	3,960	4,540
Yünlü ürünler	52,800	60,654	110,000	127,200	125,000	130,000	130,000
Petrol	26,400	16,060	35,200	45,000	45,000	55,000	100,000
Demir	3,520	7,260	17,600	16,000	12,800	13,600	11,600
Şeker	17,600	15,488	26,400	24,700	25,000	35,000	40,000
Kahve	7,700	5,350	6,160	-	4,400	5,000	-
Deri	22,000	15,400	6,000	7,000	7,000	3,800	9,000
Manda derisi	110,000	79,200	79,200	-	82,320	-	60,000
Fes	12,210	10,828	88,000	-	79,200	79,200	52,800
Boya	4,400	5,922	3,080	-	200	-	-
Kâğıt	13,200	9,680	9,240	9,750	9,700	-	9,840
Sigara kâğıdı	5,280	6,235	15,400	-	15,000	-	15,000
Çivit	4,400	4,972	1,914	-	2,000	2,500	-
Halı	440	-	-	-	-	-	-
Bakır levha	6,600	4,400	4,400	4,500	4,500	4,180	-
Dikiş makinesi	4,840	3,696	5,209	-	3,560	2,860	2,920
Sol ve duvar saati	4,400	1,360	2,640	-	3,100	2,480	2,500
Mücevherat	6,600	2,640	1,760	-	1,350	1,520	-
Cam eşya	1,760	2,840	2,640	-	2,000	2,680	-
Tabak takımı	2,200	2,200	5,280	-	2,000	-	-
Kibrit	4,840	4,180	6,600	-	25,000	-	30,000
Tarım aleti	1,100	500	352	-	450	1,710	-
Diğer ürünler	176,000	90,000	75,000	-	50,000	171,470	106,810
Yağmurluk	-	680	176	-	300	-	-
Kadife	-	4,680	11,000	-	8,000	7,000	15,000
Bisiklet	-	300	66	-	-	-	-

Tablo 7. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne ithal edilen ürünler ve değerleri (1900-1909)

⁴⁰ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1114.

⁴¹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1056-1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1130-1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 763-764; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1906*, 359; United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1907*, 600-601; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1908*, 661; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 888-889.

Yukarıdaki tabloda bulunan ürünler yurtdışından ithal edilmiştir. Buna göre; tarım ve hayvancılığa dayalı mamul ürünler olarak sayılabilecek *pamuklu bez* İngiltere, ABD ve İtalya'dan; *pamuklu iplik* İngiltere'den; *pamuklu basma* Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan; *pamuklu mendil* Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya'dan; *çuval* Avusturya-Macaristan, Almanya ve İngiltere'den; *çuval kumaşı* Avusturya-Macaristan'dan; *yünlü ürünler* Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya, Bulgaristan ve Belçika'dan; *fes* Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya'dan; *deri* Fransa, İtalya, Almanya ve ABD'den; *manda derisi* Mısır, Rusya, Hindistan ve ABD'den; *kadife* ise Fransa ve Almanya'dan ithal edilmiştir. ABD'den *dikiş makinesi ve tarım aletleri*; Fransa'dan *kahve ve halı* ithal edilmiştir. Metal eşyalara bakıldığında *hırdavat ürünleri* Belçika, Fransa, ABD ve Almanya'dan; *demir* Avusturya-Macaristan, Belçika ve İsveç'ten; *bakır levha* Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere'den ithal edilmiştir. Bunun haricinde *boya* Fransa, İsviçre, Almanya, Belçika'dan; *çivit* Hindistan, Almanya, ABD ve İngiltere'den; *kâğıt* Fransa, Belçika, Almanya ve İngiltere'den; *sigara kâğıdı* Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya ve ABD'den; *kibrit* Avusturya-Macaristan, İtalya ve İsveç'ten; *petrol* Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan; *kol ve duvar saati* Avusturya-Macaristan, Almanya, ABD ve İsviçre'den; *mücevherat* Fransa, Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan; *cam eşyalar* İtalya, Belçika, Almanya'dan; *tabak takımları* Avusturya-Macaristan, Almanya ve Fransa'dan; *şeker* Rusya, Avusturya-Macaristan ve Fransa'dan; *yağmurluk* Fransa ve Almanya'dan; *bisiklet* ABD ve Almanya'dan ithal edilmiştir.⁴²

Dış ithalatın yanında Osmanlı Devleti'nin bazı vilayetlerinden de birtakım ürünlerin ithal edildiği raporlarda belirtilmiştir. İç ithalata konu olan ürünler ve ürünlerin hangi bölgelerden ithal edildiği incelendiğinde; *sabun ve zeytinyağı* Ayıntab Sancağı ve Halep Vilayeti'nden, *tuz* Sivas ve Diyarbekir Vilayetleri'nden, *keten bezi* Trabzon Vilayeti'nden, *ip ve bakır ürünleri* Tokat Sancağından, *hurma* Bağdat Vilayeti'nden; *koyun* Diyarbekir, Bitlis, Musul ve Erzurum Vilayetleri'nden; *pirinç ve kuru üzüm* Diyarbekir Vilayeti'nden; *sığır ve manda derisi* Beyrut, Diyarbekir, Musul ve Bağdat Vilayetleri'nden; *un, bıçak ve çakı* Sivas Vilayeti'nden; *iplik* Adana ve Tarsus Sancaklarından; *yağ* Diyarbekir ve Musul Vilayetleri'nden, *haolu* Hûdavendigâr, İstanbul Vilayetleri, ve Merzifon Kazasından; *kına* Halep Vilayeti'nden; *zeytin* Trabzon ve İstanbul Vilayetleri'nden, *çirişotu* Erzurum Vilayeti'nden; *tütün* Samsun Sancağı ve İstanbul Vilayeti'nden; *camdan yapılmış bileklikler* Halep ve İstanbul Vilayetleri'nden; *okul kitapları ve yüzükler* İstanbul Vilayeti'nden ithal edilmiştir.⁴³

3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Vilayetteki Ticari Girişimleri

3.1. Konsolos Thomas Herbert Norton'un Amerikan Ticareti Üzerine Gözlem, Tespit ve Tavsiyeleri

⁴² United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1056-1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1130-1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 763-764; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1906*, 359; United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1907*, 600-601; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1908*, 661; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 888-889.

⁴³ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1056-1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1130-1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 763-764.

Harput Amerikan Konsolosluğu'na atanan konsoloslar bölgede ikamet eden Amerikalıların sorunlarının çözümü ve bölgeyle alakalı siyasi, sosyal, ekonomik vb. durumları merkeze iletme gibi görevlerinin yanında iki ülke arasındaki ticareti geliştirmek için muhtelif çalışmalar yapmışlardır. Bu hususta ilk girişim Konsolos Norton tarafından gerçekleştirilmiştir. 4 Temmuz 1900'de Osmanlı topraklarına gelen ve kısa süre içerisinde Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne ulaşmış, öncelikle ticaret piyasası hakkında bilgi edinme amacıyla vilayetteki tüccarlarla yakın temas içerisinde bulunmuştur.⁴⁴ Ayrıca İstanbul'da bulunan Fransız Ticaret Odası, Konsolos Norton'u onursal üye yapmış ve Doğu Anadolu coğrafyasında bulunan Ticaret Odası bünyesinde çalışan Fransız muhabirleri Konsolosun hizmetine tahsis etmiştir. Bu şekilde Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin ekonomik yapısı, vilayet genelindeki ithalat ve ihracat durumları ve halkın Amerikan ürünlerine ne ölçüde rağbet ettiği hakkında kapsamlı bilgilere ulaşılmıştır.⁴⁵ Bu bilgilere göre, bölgedeki Amerikan-Osmanlı ticareti pek de iyi durumda değildi. ABD, Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nde gerçekleşen ithalatta on iki ülke içerisinde yedinci ve ihracatta sekiz ülke içerisinde beşinci sıradaydı.⁴⁶

ABD ithalat ve ihracat sıralamasında alt sıralarda olsa da Norton Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin Amerikan ürünleri için uygun bir pazar potansiyeline sahip olduğu kanaatine varmıştır. Zaten bölgeden Amerika'ya göç edenlerin sayısı oldukça fazla olup, Amerika'dan buraya geri dönüş yapan veya ziyaret amacıyla gelenler sayesinde halk Amerikan ürünlerini deneyimlemektedir. Ayrıca bölgede yaşayan Amerikan misyonerleri vasıtasıyla da Amerikan hayatının nasıl olduğunu da öğrenmektedirler. Bu iki faktörün yanında, buradaki halk ithal edilen Alman, Avusturya-Macaristan ve İngiliz ürünlerinin ucuz ve düşük kaliteli olmasından dolayı pek memnun değildi. Bundan dolayı Amerikan ürünlerine karşı kayda değer bir güven oluşmaya başlamıştır.⁴⁷ Bu artan güvene verilebilecek en çarpıcı örnek ise Amerikan menşeli Singer marka dikiş makinesine yönelik rağbet durumudur. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin yerlilerinden bir tacir 1900 yılı içerisinde Singer Manufacturing Company'ye ait bir acentelik satın almış ve Amerikan dikiş makinelerini satmaya başlamıştır. Acente sahibinin aylık 30 dolar, yardımcısının ise 13,25 dolar kazanç sağladığı ve yapılan satışlardan da küçük komisyonun elde edildiği bu acente, yaklaşık 13 ay gibi kısa bir sürede Harput ve Mezre'de 102 adet, Malatya'da 49 adet, Arapkir'de 14 adet, Diyarbakır'de 76 adet, Musul'da 64 adet ve Bağdat'da 27 adet olmak üzere toplamda 332 adet dikiş makinesi satmıştır. Bu şekilde, dikiş makinesi piyasasına hâkim olan İngiliz ve Alman makineleri yerini Amerikan makinelerine bırakmaya başlamıştır. Bir Amerikan ürününün buraya bu kadar hızlı ve kolay bir biçimde yer edilebildiğini gören Norton, genel kullanıma yönelik pek çok Amerikan ürününün de benzer biçimde burada yer alacağını düşünmüştür.⁴⁸

Amerikan ürünlerinin vilayette yaygınlaştırılması için yukarıdaki elverişli koşulların yanında, Amerikan tüccarlarının karşılaşılabileceği sorunları da fark eden Norton, bunları da merkeze iletmiştir. Bu sorunlardan ilki, iki ülke arasındaki uzak mesafeydi. Konsolosun ticari

⁴⁴ NARA. T579, No.12, 16 Ekim 1900; İlksen Dilmaç, "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre Diyarbakır Vilayeti'nde İktisadi Hayat (1900-1909)," *Kadim*, no. 6 (2023): 122, <https://doi.org/10.54462/kadim.1285492>.

⁴⁵ NARA. T579, No.26, 10 Ocak 1901.

⁴⁶ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1055.

⁴⁷ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1063-1064; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1132.

⁴⁸ NARA. T579, No.65, 16 Eylül 1901; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1059.

bağlantıların kurulması amacıyla sürekli olarak New York ile yazışmalar yapması gerekiyordu ve New York-Harput arasında mektup teatisi ortalama iki ay gibi bir sürede gerçekleşiyordu. İkinci sorun ise bölgenin coğrafi konumundan kaynaklanmaktaydı. Vilayetin doğrudan denize kıyısı olmaması, buna bağlı olarak navlun ve yol masraflarının fazla olması ticaretin hem masraflı olmasına hem de ürün sevkiyatının gecikmesine yol açmaktaydı. Son olarak, 1895 Ermeni Olayları dolayısıyla bölgenin siyasi geleceğine ilişkin güven eksikliği ve bölge ticaretinin zarar görmesi nedeniyle meydana gelen kredilerin istikrarsız bir hal alması bir başka sorun olarak ortaya çıkmaktaydı.⁴⁹

Konsolos ticari durumun tespiti amacıyla yaptığı gözlemler neticesinde burada ticaret yapan veya ticaret yapmaya başlayacak tacirlerin kalıcı bir şekilde yer edinebilmesi için önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Öncelikle Amerika ile Anadolu'nun Karadeniz ve Akdeniz limanları arasında doğrudan düzenli yük hatlarının kurulması navlun masraflarının azalması için önemli bir adımdı. İkinci olarak, Amerikan ürünlerinin bölgede tanıtılması gerekmektedir. Bunun için konsolosluk bünyesinde Osmanlı pazarı için uygun ve kaliteli Amerikan ürün örneklerinin bulunduğu bir ticaret müzesi oluşturulmalı ve bu şekilde ürünlerin tanıtımı yapılmalıydı. Tanıtımı yapılan ürünlerin satışı için pek çok yerde Amerikan ticaret evleri oluşturulmalıydı. Ayrıca bu ticaret evlerinde çalışacak her iki ülkenin diline hâkim, hem Amerikan hem de Osmanlı iş yöntemleri konusunda bilgi sahibi kişiler istihdam edilmeliydi. Bu donanımına sahip kişiler sayesinde Amerikan ürünleri bölgede yaygın hale gelecek ve Amerikan ticareti gelişecekti.⁵⁰

3.2. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Ticaretin Artırılmasına Yönelik Girişimler ve Bu Girişimlerin Sonuçları

Konsolos Norton yaptığı tespit ve tavsiyeler sonrası hiç vakit kaybetmeden icraata geçmiş, Amerikalı sosis imalatçıların ihtiyaç duyduğu koyun bağırsaklarının uygun şekilde temizlenmesi ve hazırlanması amacıyla Harput'ta fabrika kurmak isteyen Boston'daki bir şirket adına bağlantı kurmuştur.⁵¹ Bunun yanında, konsolosun bizzat yanında getirdiği Amerikan bisikleti ve peynirleri yerel halkın ilgisini çekmiş ve bu ürünlerin temin edilmesi için halk bizzat talepte bulunmuştur. Bunun üzerine Harput'ta bu ürünlerin satışı için acente kurulmuştur.⁵² Bu iki ürünün yanında 1900 yılının sonlarına doğru American Life Insurance Company'ye ait sigorta şubesi Mezre'de açılmış; bu şekilde sigortacılık sektörüne yönelik de atılımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu şube açıldıktan 14 ay içerisinde sigorta tutarı 500 dolar olan toplam 70 poliçe düzenlemiştir. Bu kadar kısa sürede böylesine bir talep oluşması Konsolosun dikkatini çekmiş ve pek çok farklı sektördeki Amerikan girişimlerinin burada tutunabileceği fikri güçlenmeye başlamıştır.⁵³

Norton'un merkeze yazmış olduğu raporunda belirttiği tavsiyelerin bazılarının hayata geçirilmesi ve Amerikan ürünlerinin doğrudan ithalatını gerçekleştirilmesi adına "Doğu

⁴⁹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1064; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1138.

⁵⁰ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1064.

⁵¹ NARA. T579, No.7, 25 Ağustos 1900; No.10, 2 Ekim 1900.

⁵² NARA. T579, No.7, 25 Ağustos 1900; NARA. T579, No.57, 19 Haziran 1901; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1060.

⁵³ NARA. T579, No.38, 28 Şubat 1901; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1059.

Türkiye Amerikan Ajansı (*American Agency for Eastern Turkey*)” adı altında kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Bu ajansa birkaç yıl Amerika’da ikamet ederek Amerikan hayatı hakkında yeterli bilgiyi edinmiş bir müdür atanmıştır. Bu müdür, Harput Amerikan Konsolosluğu yetki alanına giren tüm bölgeye Amerikan ürünlerinin tanıtımını yapmıştır. Bunun yanında, standart Amerikan ürünlerinin ve emek tasarrufu sağlayan cihazların yararlarını yerel satıcıların ve tüketicilerin dikkatine sunmak amacıyla diğer firmalarla aktif yazışmalar yapmıştır. Ayrıca bu ajansın çalışmalarını kolaylaştırmak ve yerel tüccarların Amerikalı tüccarlarla doğrudan ilişkiye girmelerini sağlamak amacıyla da konsolosluktaki büyük bir oda ticari müze olarak tahsis edilmiştir. Bu odada Amerikan firmaları tarafından gönderilen tüm numuneler sergilenmiş ve numunelerin üzerlerine İngilizce, Türkçe ve Ermenice etiketler yapıştırılarak ürünlerin net fiyatları, nakliye masrafları gibi gerekli bilgiler verilmiştir.⁵⁴

Amerika’dan numune gönderiminin çeşitli olması ve ajansın ilk etapta faaliyetleri sonucunda yerel tüccarlar ve halk yaka, manşet, kravat, gömlek gibi erkek eşyaları, ayakkabı, bot, mobilya, Amerikan basması, çivi, koşum takımı, sondaj makinesi, duvar ve kol saatleri, küçük buhar ve petrol motorları, torna tezgâhları, kereste fabrikaları, un değirmenleri, pamuk ve yün makineleri, çırçır makineleri, su gücü donanımları, küçük boyutlu orglar, ipek dokuma makinelerinin vilayete getirilmesi için talepte bulunmuşlardır.⁵⁵

Ma’mûretü’l-Azîz Vilayeti’nde talep edilen ürünler içerisinde dikiş makinesi, tarım aletleri ve metal çatı malzemeleri sadece ABD’den ithal edilmiştir. Diğer ürünler hem ABD’den hem de muhtelif Avrupa devletlerinden ithal edilmiştir. ABD’den ithal edilen dikiş makinesi, tarım aletleri ve metal çatı malzemelerinden elde edilen gelir ise sene bazında şu şekildedir:⁵⁶

Ürünler	1900(\$)	1902(\$)	1904(\$)	1907(\$)	1908(\$)	1909(\$)
Dikiş Makinesi	4,840	3,696	5,209	3,560	2,860	2,920
Tarım aletleri	1,100	500	352	450	1,710	-
Metal çatı malzemesi	-	-	-	1,000	560	1,500

Tablo 8. Sadece ABD’den Ma’mûretü’l-Azîz Vilayeti’ne ithal edilen ürünlerin değeri

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Konsolos Norton’un “umut vadeden ürünler” olarak belirttiği dikiş makinesi ve tarım aletleri satışında istenilen oranda bir artış görülebilmiştir. ABD’den getirilen pulluk, tırmık, orak makinesi ve benzeri tarım aletleri Ma’mûretü’l-Azîz piyasasında başlangıçta çok ilgi görse de hayvanların bu aletleri çekmesi için gerekli olan eğitimde bazı zorluklarla karşılaşılması satışların düşmesine neden olmuştur.⁵⁷ Bu sorunun çözülmesi sonrası tarım aletlerindeki talep az da olsa artış göstermiştir. Dikiş makinelerinden elde edilen gelir ise ortalama şekilde devam etmiştir. Bu iki ürünün yanında, 1907 yılı itibarıyla metal çatı malzemeleri de piyasaya giriş yapmıştır.

⁵⁴ NARA. T579, No.56, 11 Haziran 1901; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1062-1063.

⁵⁵ NARA. T579, No.42, 4 Mart 1901; NARA. T579, No.50, 13 Mayıs 1901; NARA. T579, No.52, 14 Mayıs 1901; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1058-1063; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1133-1134.

⁵⁶United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1056; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1130; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 763; United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1907*, 600-601; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1908*, 661; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 888-889.

⁵⁷ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 765.

Bunun temel sebebi ise 1902'de Amerikalı misyonerlerin kurduğu Fırat Koleji'nin çeşitli binalarının çatı kaplamalarının bu malzemeden yapılarak vilayette örnek teşkil etmesidir.⁵⁸

Yukarıda sayılan özel sebeplerin yanında, ithal edilen bu ürünlerin istenilen ölçüde satılamamasının iki genel sebebi daha bulunmaktadır. Yerel tacirlerin büyük bir kısmı satışını yaptığı ithal ürünlerin stok yenilemelerini genellikle İstanbul, Beyrut, Samsun liman kentlerinde bulunan toptancılar üzerinden yapmaktadırlar. Bu işlem nakit ödeme yönteminden ziyade toptancının belirli bir miktar kredi sağlamasıyla gerçekleşmiştir. Amerika menşeli firmaların bu kredi sistemiyle çalışmaması yerel tacirlerin liman kentlerde bulunan toptancılar üzerinden alışverişe devam etmesine neden olmuştur.⁵⁹ Bir diğer sebep ise Amerikalı tacirler ürünlerini tanıtmaya amacıyla buraya numuneler göndermiş olsa da numunelerle birlikte gönderilen tavsiye mektuplarında ürünlerin fiyatı, ödeme koşulları gibi ayrıntılar net ve açık bir şekilde belirtilmemesidir. Özellikle ürünlerin Samsun Limanı'na ulaşması durumunda oluşacak nakliye ücretinin belirtilmemesi kafa karışıklığına yol açmaktaydı.⁶⁰ Bu tür yapısal sorunlar yüzünden Amerikan ticareti beklenen ivmeyi kazanamamıştır.

Amerika-Ma'mûretü'l-Azîz arasındaki ithalat bu boyutta ilerleme kaydederken, ihracat ise sınırlı sayıda emtia üzerinden devam etmiştir. Bu emtialar deri, badem, kürk, halı ve koyun bağırsağıdır. Bu emtialar arasında koyun bağırsağı ve halı en fazla ihraç edilen emtialar olmuştur. Bu iki emtianın yıllar bazında ihracat değeri şu şekildedir:⁶¹

Ürünler	1900(\$)	1902(\$)	1904(\$)	1907(\$)	1908(\$)	1909(\$)
Halı	1,000	1,000	4,400	4,000	4,480	4,400
Koyun bağırsağı	10,560	14,000	39,600	22,880	26,400	32,000

Tablo 9. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nden ABD'ye ihraç edilen halı ve koyun bağırsağının yıl bazında değerleri

Konsolos Norton'un aracılığında oluşturulan bu ticaret 1900 yılında 10,560 dolar değerinde iken 1909 yılında bu rakamın neredeyse 3 katına kadar ulaşmıştır. Koyun bağırsağından sonra en çok ihraç edilen emtia ise halı olmuştur. Bölgeden ABD'ye göç eden Ermeniler, masraflarını karşılamak amacıyla yanlarında götürdükleri halıları satmaya başlamışlar ve zamanla ABD-Ma'mûretü'l-Azîz arasında halı ticaretinin oluşmasına yol açmışlardır.⁶² Bu gelişmenin yanında, vilayette yaşayan Amerikalı misyonerler tarafından kurulan yetimhanede yaşayan kız çocukları 1900 yılından itibaren kilim/halı dokumaya başlamışlardır. Yapılan bu ürünler

⁵⁸ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1131.

⁵⁹ United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1907*, 599-600.

⁶⁰ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1906*, 359.

⁶¹ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1057; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1902*, 1131; United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1904*, 764; United States. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1907*, 602; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 889.

⁶² Sinan Dinçer, "İlk Gurbetçiler: Harput'tan ABD'ye Emek Göçü", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Bildiriler İçinde.*, Editör Enver Çakar (Elâzığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), 310.

hem yerel pazarda hem İstanbul'da hem de ABD'de satılmaya başlanmıştır. Bu halı/kilimlerin ABD'de beğenilmesi doğal olarak ihracat rakamlarını olumlu yönde etkilemiştir⁶³

Sonuç

1850'li yıllarda Harput bölgesine gelerek Harput Amerikan Misyonunu oluşturan Amerikalı misyonerlerin talepleri doğrultusunda 1 Ocak 1901'de Harput Amerikan Konsolosluğu açılmıştır. Buraya atanan konsoloslar görevleri gereği sadece bölgedeki Amerikan vatandaşlarının sorunlarına yönelik çalışmalar yürütmemişler; aynı zamanda vilayetin ekonomik durumuna yönelik gözlem ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. Konsoloslar tarafından hazırlanan raporlar Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin ilgili dönemdeki ekonomisine yönelik bilgiler edinilmesi açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

1900-1909 yılları arasında vilayetin ekonomik yapısı ve ticaretine yönelik gelişmeler 3 konsolos ve 1 konsolos yardımcısı tarafından ayrıntılı bir şekilde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir. Raporlara göre tarım ve hayvancılık ağırlıklı geçim kaynağına sahip olan Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti, komşusu olan diğer vilayetlere kıyasla sanayi ve ticaret alanında gelişme göstermektedir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında dokuma sanayi kolunda makineleşmeye gidilmiş ve vilayette birkaç tane fabrika kurulmuştur. Vilayet genelinde yürütülen ticarete İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Hollanda, İsviçre, İsveç, Belçika, ABD, Yunanistan gibi devletlerden mamul ve yarı mamul ürünler ithal edilmişken, tarım ve hayvancılığa dayalı işlenmiş ürünler ve hammaddeler bu ülkelere ihraç edilmiştir. Bu faaliyetlerin büyük bir kısmı vilayette ikamet eden ve çoğunluğu Ermenilerden oluşan gayrimüslim tüccar sınıfı tarafından yürütülmüştür. 1890'lı yıllarda hem Ermenilerin Amerika'ya göç etmeye başlaması hem de 1895 yılında meydana gelen Ermeni Olayları vilayetteki ithalat ve ihracat tutarlarının ciddi oranda düşüş göstermesine neden olsa da Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler sonucunda 1900 yılından itibaren ithalat ve ihracat tutarları eski haline dönmüştür. Dış ticaretin yanında, Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nin komşuları başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetleriyle de vilayetin talebi doğrultusunda ithalat ve diğer vilayetlerin talebine göre ihracat faaliyetleri yürütülmüştür.

Bölgede görevini icra eden konsoloslar fizibilite çalışmaları esnasında ABD'nin bölge ticaretindeki rolünü arttırmanın yollarını da aramayı ihmal etmemişlerdir. Bu noktada Konsolos Norton'un çalışmaları dikkat çekicidir. Konsolos Norton, Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nde Amerikan ürünlerine karşı az da olsa talebin olduğunu tespit etmiştir. Bölgede ikamet eden Amerikan misyonerlerinin dini eğitimin yanında Amerikan yaşam tarzını bölge halkına tanıtmaları ve bölgeden Amerika'ya giden Ermeni nüfus aracılığıyla buradaki Ermenilerin Amerikan ürünlerinin hakkında bilgi sahibi olması gibi durumlar dolayısıyla bölge halkı Amerikan ürünlerine aşina olmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupa ülkelerinden ithal edilen ürünlerin kalitesiz olması da yerel halkın Amerikan ürünlerine olan talebinin artmasına neden olmuştur. Bu durumu fark eden Norton, Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'nde Amerikan ticaretinin geliştirilmesi amacıyla Amerikan ve yerel tacirler arasında aracı rolü oynamıştır. Buradaki Amerikan ticaretinin kurumsal bir şekilde sürdürülmesi amacıyla "Doğu Türkiye Amerikan Ajansı"nu kurmuştur. Bunun yanında, konsolosluk binasında Amerikan ürün numunelerinin sergilenmesini sağlayarak tanıtımını sağlamıştır. Norton'dan sonra

⁶³ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commercial Relations of the United States... Year 1901*, 1053; Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States... Year 1909*, 887.

konsolosluk görevini icra eden diğer konsoloslar da Norton'un misyonunu benimsemişler ve ticaretin sürekliliği için bu faaliyetleri sürdürmüşlerdir.

Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti ile ABD arasındaki ticari faaliyetler istenilen hızda ve ivmede ilerleyememiş ve kısıtlı ölçekte gerçekleşmiştir. Bu durumun bir takım ana sebepleri bulunmaktadır. Öncelikle Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne en yakın liman kenti olan Samsun Limanı'na doğrudan vapur hattının bulunmaması ve bundan dolayı navlun ücretlerinin yüksek olması ticaret hacmini olumsuz olarak etkilemiştir. Bir diğer sebep ise ABD ile Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti arasında mesafenin oldukça uzak olmasıdır. Bu durum iki ülke arasındaki mektuplaşma sürecinin ortalama iki ay sürmesine, ticari yazışmaların hızlı bir şekilde çözümlenememesine yol açmıştır. Üçüncü olarak, ABD'den Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne gönderilen ürün numunelerinin fiyat ve ödeme koşullarına yönelik net bilgilerin verilmemesi buradaki tüccarların ürünleri satın alma ve ödemesi konusunda kararsız kalmasına yol açmıştır. Ayrıca yerel tüccarlar Amerikan ürünlerinin temin edilmesi sürecinde doğrudan Amerikalı tüccarlardan alım yapmak yerine İstanbul, Samsun, Beyrut ve Halep'teki aracılara tercih etmişlerdir. Zira aracılardan nakit para yerine kredi seçeneği sunması hâlihazırda likidite sıkıntısı yaşayan yerel tüccarın aracılara tercih etmesindeki en önemli faktör olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ABD Ulusal Arşivi (American National Archives and Records Administration-NARA). T579. Despatches from U.S. Consuls in Harput, Turkey, 1895-1906.

Araştırma Eserler ve Tezler

Açıkses, Erdal. *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Aksoy, Elif ve Bülent, Eşref. "19. ve 20. Yüzyıllarda Harput Bölgesinin Tekstil Sektöründeki Ticari Gelişmeleri." *Sanat ve Tasarım Dergisi* 9, no. 1 (2019): 58-71. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.600029>.

Alan, Gülbadi. "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri" *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20, no. 4 (2007): 464-475.

Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Department of Commerce and Labor, U.S. Bureau of Manufactures. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries Calender Year 1909*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1911.

Dilmaç, İlksen. "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre Diyarbakir Vilayeti'nde İktisadi Hayat (1900-1909)." *Kadim*, no. 6 (2023): 107-129. <https://doi.org/10.54462/kadim.1285492>.

Dinçer, Sinan. "İlk Gurbetçiler: Harput'tan ABD'ye Emek Göçü." *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Bildiriler*, Editör Enver Çakar, 307-319. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

Erhan, Çağrı. "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları." *Belleten*, no. 62 (1998): 457-466. doi:10.37879/belleten.1998.457.

- Erhan, Çağrı. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Gül, Osman Kubilay. "Sivas Amerika Birleşik Devletleri Konsolosluğu Hakkında Genel Bir Değerlendirme." *Asos Congress Bildiri Kitabı*, Düzenleyen Asos Congress Fırat Üniversitesi, 1362-1370. Elâzığ: Asos Yayıncılık, 2016.
- Hayli, Selçuk. "Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Etki Sahası." *Dünü ve Bugünü ile Harput: Sempozyum, C.2*, Editör Fikret Karaman, 287-305. Elâzığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi, 1998.
- İpek, Nedim. "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6, no. 6 (1995): 257-280. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000246.
- Kantarıcı, Şenol. "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İktisadi-Siyasi ve Kültürel İlişkileri." *Türkiye'de Devlet Politikaları*, Editör Işıl Arpacı ve Osman Ağır, 457-492. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.
- Kurat, Akdes Nimet. "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 8 (1967): 282-321. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000306.
- Kuş Büyüktaş, Canan. "Osmanlı Döneminde Anadolu Ticaret Yolu Açında Harput un Yeri ve Önemi." *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Editör Enver Çakar, 623-642. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2013.
- Lang, David Marshall. *The Armenians: A People in Exile*. London: Cox & Wyman Ltd., 1988.
- Morison, Samuel Eliot. *The Oxford History of the American People*. New York: Oxford University Press, 1965.
- Özkaya, Sevda. "Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre Doğu Anadolu Bölgesinin Siyasi-Sosyal ve Ekonomik Tarihi." Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2001.
- Özkaya Sofu, Sevda. "Harput'ta Amerikan Konsolosluğunun Açılışı, Konsolos Thomas Herbert Norton'un Faaliyetleri." *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 29 (2023): 85-94.
- Quataert, Donald. *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, 5. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Tızlak, Fahrettin. "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları." *Bellekten* 60, no. 229 (1996): 703-718.
- Tızlak, Fahrettin. *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Trask, Roger R. *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1971.
- United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1901, Vol I*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1902.

United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1902, Vol I*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1903.

United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1903, Vol II*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1904.

United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1904*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1905.

United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1905*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1906.

United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1906*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1907.

United States. Bureau of Manufactures. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1907, Vol I*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1908.

United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1908, Vol II*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1909.

Yapıcı, Süleyman. *Osmanlı Salnamelerinde Harput (1869-1908)*. Elâzığ: Örnek Matbaası, 2009.

Summary

Following its declaration of independence, the United States of America sought to expand its commercial activities with the objective of enhancing its economic standing. In response to the trade embargoes imposed by Britain and France, America initiated trade activities in the Mediterranean. Additionally, it commenced trade operations in select port cities that were under the control of the Ottoman Empire. As trade volumes grew over time, diplomatic negotiations were conducted with the Ottoman Empire, resulting in the signing of the Treaty of Commerce and Peace in 1830. The United States secured the right to establish diplomatic missions in the Ottoman Empire through the treaty. Consequently, the U.S. government proceeded to open consulates in various Ottoman port cities. As missionary activities gained significance following the treaty, the U.S. government turned its attention to the interior regions of the country. In this context, an American consulate was officially inaugurated in Harput in 1901.

The consuls appointed to the Consulate in Harput were charged with the mission of reporting to Washington any developments that might prove advantageous to American interests. In particular, the status of Ma'mûretü'l-Azîz province as a major commercial city within the Ottoman Empire promoted the consuls to investigate the potential for engaging in the region's trade activities. At this point, the consuls undertook a preliminary investigation into the economic structure of the region. Despite the province's primary source of income was agricultural and animal husbandry, industrial activities based on handicrafts and small-scale manufacturing facilities were also prevalent. The use of modern technological techniques was rarely seen in these facilities, and traditional techniques were mostly preferred. In the late 19th century, the introduction of modern machinery and techniques, particularly in the textile industry, led to the establishment of numerous factories in the province.

Trade was transacted here with several countries, including England, France, Germany, Italy, Russia, Austria-Hungary, Holland, Egypt, Switzerland, Sweden, Belgium, the U.S., Tunisia, Greece, and various provinces of the Ottoman Empire. Imports and exports were conducted through intermediaries in Istanbul, Samsun, Beirut, and Aleppo. A significant proportion of the merchant class in this region has been Armenians. In the 1890s, the migration of Armenians to America and the Armenian events of 1895 that occurred in Eastern Anatolia resulted in a notable decline in the region's import and export figures. As a result of the restrictive measures put in place by the Ottoman Empire, import and export figures reverted to their levels recorded prior to 1900. The province of Ma'mûretü'l-Azîz exported agricultural and livestock commodities and raw materials, while imported finished and semi-finished manufactured products.

Following the completion of feasibility studies on the economic structure of the Ma'mûretü'l-Azîz province, the American consuls proceeded to conduct extensive research into the extent to which the population was in demand for American goods. At this point, the findings of Consul T. H. Norton were significant for regarding American trade. The Consul stated that, although the United States was at the lowest level of imports and exports with other countries in the province, there was a possibility of improving its position if the appropriate measures were implemented. Three key factors were identified as influencing this possibility. The first factor to consider is the relatively high number of people emigrating from the region to America. Some of the locals had the opportunity to experience American goods through the migrants returning from America or those coming from America for visiting purposes. The other factor was the work of American missionaries in the region. Not only the dissemination of religious teachings, the missionaries but also provided insights into American culture and way of life. As the last factor, the local population was discontented with the below-standard quality of imported German, Austro-Hungarian, and British merchandise. This presented a significant opportunity for the popularization of American goods in the region.

After all these observations, to enhance economic relations between the United States and Ma'mûretü'l-Azîz province, T.H. Norton took initiatives such as conducting correspondence between the merchants of the two countries, pioneering to establish the American Agency for Eastern Turkey, and coordinating an exhibition of American product samples at the American Consulate in Harput. The successors to Norton as consul similarly pursued Norton's initiatives. However, these initiatives did not contribute to the desired extent to the development of American trade in the region. Furthermore, reasons such as the lack of a direct ferry line to Samsun, the closest port to the province, high transportation costs, and local merchants procuring American products through intermediaries have prevented the development of trade between Mamuretülaziz province and the USA.